

ШЫН

№ 146
(18266)

2012 чылдың
декабрь 13,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Редакторнун
олонказы

Тыва Республика-
ның Баштыңы Шол-
бан Кара-оолдун
Дээди Хуралга Айыт-
калынга хамаарыш-
тыр.

Хонуктарда бүгү респуб-
лика чурттакчы чону Тыва
Республиканың Баштыңы Шол-
бан Кара-оолдун чыл санында
дуп турар Айыткалынга
арыштыр сайгарылгалар
п турар. Айыткалдың ады
үс чыл бөгүн эгелеп
Бодун үлүүн кириш-

Бо удаада Айыткал бир тускай угланышкынныг болгаш чүгле
Хуралдың депутаттарынга эвес, а бүгү Тываның чурттакчы чонунга,
бүрүзүнүн чер-чуртунга хамаарылгазынче угланган болганын
еглевес аргажок. Айыткалда кандыг-даа ажил-агыйлыгы, кандыг-
кережилдиги хамаарылга чокка бүгү чурттакчы чонну 100 чылдаан
ейге дорт болгаш идепкейлиг киржиринче чалалга кылдыр хүлээп
үнчө кижини албадаптар. Үениң эвээш артканы-биле кижилер бүрүзү,
а-агыйжы коллективтер болгаш ниитилел шалыпчы ажил-иштиң
инче кирери негеттинип келгенин онза айтып турар.

Айыткалды дыңнаан азы номчаан соонда, кижилер бүрүзү бодунун
унга бир-ле улуг сорулганы чедип алыр күзел-сорукту кыптыктырар
бодал тыптып келир. Төрзүн чер-чуртувуска ындыг улуг өскер-
киннер, чаартылгалар, эде тургустунуушкуннар, хей санныг аалчылар
р деп турар үениң бүдүүзүндө кыдындан канчап көрүп алгаш
ар боор. Ындыг сеткил турбас ужурулг. Ындыг болганда, бистин,
н. солуннун ажилдакчыларының мурнунга база-ла 100 чылга
штур базымнарны дүргедип, чаа эгелекчи чүүлдерни кылып
дарны шалыпчы эгелей берген бис.

Ижээлээрге, Айыткалда парламента адырынга хамаарыштыр
уушкун чок болза, информация чок" деп эгеде дорт айыткалдар

Юбилейге белеткел база байырлал боду ниити информация делге-
е бодунун туржун ээлээр ужурулг. Бистин республиканың массалыг
ормация чепсектеринин мурнунда сорулга — Тыва биле Россияның
ыс демниг болганының 100 чылын база найысылалдың бир чүс чыл
лейин информастыг кол болушкун кылдыр чырыдар. Тыва — XX
ылда куруг черден чаа амыдыралды туткан бот-тускайлаң, онзагай
он дээрзин шынныгы-биле көргүзөр. Ол амыдырал-чуртталганы тудуп
рген кижилер — аңгы-аңгы нацияның чоннары-дыр".

Аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны

аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны

аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны
аңгыс бо абзацты безин долгандыр кандыг-даа угланышкыннарны

Кол редактор Инна ДАМБА-ХУУРАК.

РОССИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ АЙЫТКАЛЫН КЫЛГАН

Россияның Президентизи В.В. Путин Федералдыг
Хуралга Айыткалын, алды чылда күрүнө баштыңы
албан-дужаалга соңгутканының соонда, бир дугаар
декабрь 12-де кылган.

Кремльдин парламента албанының
дыңнатканын езугаар алырга, ук
документини В.В. Путин Москва-
ны-биле дүш үезинде Георгий
залинга таныштырган. Тываның
Баштыңы Шолбан Кара-оол чыл
санының Айыткалын кылып турар

үеде аңаа киришкен. Аңаа бир муң
хире кижини — казак кежигүннерин,
сенаторларны, Күрдума депутат-
тарын, губернаторларны, шажын
черлериниң баштыңнарын, хөй-
ниити ажилдакчыларны болгаш
улуг-улуг МИЧ-лерниң удуртукчу-

ларын чалаан.

Владимир Путинниң амгы
Айыткалынга бир чылдың эвес, оон
чаа президент хуусаазы — 6 чыл-
дың программалары кирген дээр-
зин федералдыг МИЧ-лер дың-
надып турар. Оон соңгулда мур-
нунда парламента чүүлдеринде
кирген негелделер ол Айыткалга
кирген дээрзин күрүнениң баш-
тыңы демдеглээн.

gov.tuva.ru-дан.

БИРГИ КОҢГА ЭТКЕНДЕН БЭЭР 50 ЧЫЛДАР ШУУЖУП ЭРТИ

«РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы» деп хөрөк демдээн И. Карловага
тыпсып турары.

Кызыл хоорайның 11
дугаар ниити ортумак
школазының 50 чыл оюн
демдегеп эрттирген.
Байырлалга байыр чеди-
рери-биле аалдап келген
аалчылар залдың олут-
тарын долдур ээлеппен.

Чалаттырган аалчыларга шко-
ланың ниити төөгүзүн кысказы-
биле школаның директору Свет-
лана Викторовна Верник таныш-
тырган. Башкының сөзүндө кыс-
казы-биле алырга, хоорайның чөөн
чүгүнге туттунган школаның бирги
коңгазы 1962 чылдың сентябрь 25-
те чаңгылангып дыңналган. Чаа
школаның бирги директорунга Ва-
сильи Федорович Ключинни то-
муйлаан. В.Ф. Ключин — шко-
ланың 1959 чылдан эгелээн тудуунга
эрги 9 дугаар школаның улуг
класстарының өөреникчилерин
эвилелдеп удуртуп тургаш, ук
школаның тудуун дүргедиринге
улуг үлүүн кириген башкы. Чаа
ажыттынган орус школага хоо-
райның 4, 7, 9 дугаарлыг школалар

чоогунун, Сукпак, Элегес-Аксы
болгаш Каа-Хем суурнун чуртта-
чыларының ажы-төлү өөренип кээп
турган.

Дараазында чылдарда П.К. Гру-
динина, В.И. Бойко, В.В. Евтушков,
В.Е. Стрига, А.П. Тешукова, Н.И.
Грудинина дээн хевирлиг аңгы-аңгы
эртемнерниң шыырак билиглиг
башкылары директорлап ажилдаан.
Школаның ажил-ижи чоорту улуг
сайзыралче кирип, 1990 чылда бир
дугаар тыва классты айткан. Тыва
класстың бирги класче кирир
бичи чаштарын Светлана Кушкул-
ооловна Намчин чылыгы-биле уткуп
хүлээп алган. Амгы үеде школада
1395 өөреникчи ортумак билиг-
лери шынгадып алыры-биле өөре-
нип турар.

Сөс алган Тыва Республиканың
өөредилге болгаш эртем сайыды
К.А. Бичелдей школаның 50 чыл
болган оюн таварыштыр оон баш-
кыларынга, доозукчуларынга,
өөреникчилеринге, хөй чылдарда
ажылдап чораан хоочуннарынга
байыр чедирген. Россия Федера-
циязының ниити өөредилгезиниң

амгы үеде байдалының дугайында
кыска тайылбырны кылып, 2013
чылда ук школаның капитал
септелгезин 4 млн. 999 рубль түң-
нүг акша-биле кылып чорударын
дыңнаткан. Ол ышкаш столоваяның
бүрүн дериг-херекселдин алыр
сертификатты база белекке
берген. Байыр чедирген сөстер
болгаш белектерден аңгыда, Ты-
ваның өөредилге болгаш эртем
сайыды үр чылдарда эки үре-түң-
нелдиг ажилдап чоруур чамдык
башкыларга хүндүлел бижиктерни,
боодал чечектерни тывыскан.

К. А. Бичелдейге каттышкан ба-
йыр чедирешкинери, башкылар
дугайында чылыг сактышкыннар
Тыва Республиканың Дээди Хурал
парламентизинин мурнундан, Кы-
зыл хоорайның мэринден дээш
өске-даа албан организациялардан
удаа-дараа дыңналып турган. Ол
ышкаш башкыларга, хоочуннарга
хүндүлел бижиктер, хөрөк-демдек-
тери, белек-селектер база арбын
болган.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Авторнун тырттырган чуруу.

Хүннүн медээлери

100 ЧЫЛДЫҢ
ЮБИЛЕЙИНГЕ
БЕЛЕТКЕЛ

Россияның Президентизинин Айыткалынын соонда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Тыва биле Россияның демнежилгезинин 100 чылынын байырлалына белеткелдин айтырыгларын Россияның регионнар сайзыралынын сайыды Игорь Слюняев-биле чугаалажыр.

Федералдыг сайыт-биле Шолбан Кара-оол байырлалга белеткелдин организастыг болгаш саңхөө айтырыгларын сайгарар. Ол байырлал РФ-тин Президентизинин Чарлыын езугаар федералдыг деңнелдиг апарганын сагындыраал, ол талазы-биле эгелекчи саналды Тываның Баштыңы кириген.

Декабрь 5-те Шолбан Кара-оол Дээди Хуралга Айыткалынга мынча дээн: "Юбилейинг биске тывыскан аргаларын ажылгаар, чурттуң федералдыг ведомстволарнын, регионнарнын деткимчезинге даяныр ужурулг бис. Байырлалды федералдыг эрге-байдалдыг болдурарының дугайында Россияның Президентизинин Чарлыы биске ындыг арганы берип турар. Байырлалга белеткел Тываны чаа деңнелче көдүреринин чадазы болуп, ону бурунгаарладыр ужурулг. Бодунун төрзэн булуну-биле тудуш харылзаалыг келир үеге солун бурунгаар көрүштү аныктарга ажыдары чугула болуп турар. Хүн бүрүнүн төнчү чок дөгейленген ажил-херектеринден чайлаар, күштерни болгаш чепсек-херекселдерни мобилизастаар, эге базымны кылыр болгаш Тываның чаа, чырык омур-хевирин тургузар объектилерни тудар арганы ол юбилей бээр".

ИВИЛИГ ТОЖУНУ...
ЭНЕРГИЯ
СИСТЕМАЗЫНЧЕ

Тывага удавас бир «кыдыкы булуң» чок апаар.

Келир чылдан эгелеп бистин республика 220 кВ күчүлүг, узун дурту 315 километр электри дамчыдылганын агаар шугумунун тудуун эгелээр. Мынчага чедир дизель одаар чүүлү-биле хандырынып келген ивижилеринин болгаш аңчыларнын ээн тайгада чуртунга ЛЭП "кылаштап" кире бээр. Ол шугумунун тудуунун айтырыгларын Чазак Даргазынын бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргитке болган хуралга сайгарып чугаалашкан.

Баштайгы медээлер езугаар алырга, ол шугумну Би-Хем кожуунун Туран хоорайдан ыяш белеткелчилеринин бирбан суурун дамчыштыр даг-болбаазырадылга комбинадынын тудуун эгелээр деп турар Ак-Сугга чедир шөөр. Ниити өрттээ 12 млрд. рубль ол тудугнун баштайгы дугуржулгаларын оон кол киржикчилери — "Голевтин даг-руда компаниязы" КХН биле "Чаңгыс аай энергетика системазынын федералдыг четки компаниязы" ААН-нин аразында чарганнар. Амгы үеде төлевилел-шинчилел ажилдарын чорудуп турар, 2013 чылдын төнчүзүнде төлевилел ажилын кылып доозар болгаш шугумну тудуп эгелээр.

ЛЭП-ти ажылгалга кириген соонда Тожу кожуунун тайга черде суурлары чарыгдалы улуг дизель электростанцияларын чырыкты чүгле доктааткан үезинде

алыр чоруктан чайлаар.

Республикада ам-даа ийи кожуун — Мөңгүн-Тайга болгаш Тере-Хөл дизель электростанциязы-биле хандырынып турар.

ХӨМҮР-ДАШТЫҢ
ӨРТЭЭ УЛУГ...

Тываның даг-руда компаниязынын хөмүр-дашка өстүрүп турар өртекттерин Тываның Баштыңы доктаадыр сорулганы салган.

Ол компаниянын өртект полификазын кичээнге алырын, өртект өстүрер чоруун соксадырын Шолбан Кара-оол республиканың Энергетика яамызындан негзэн. Ол айтырыгны декабрь айда шийтпирлээрин яамынын удуртукчу Роман Кажин-оолга дааскан.

Тывада коммунал тарифтерни өстүрерин доктааткан чорук чурттакчы чоннун эрге-ажыктарын барымдаалаан деп, Шолбан Кара-оол бадыткаан. Республикада даг-руда компаниязы өртект политиказын база ындыг байдалга боттандырып, регионга бо талазы-биле дүвүренчиг байдалды тургуспас ужурулг. Оон өртект өстүрер чоруу бюджет чарыгдалдарынын чамдык чүүлдеринге өскерилгелерни кирирерин база негеп турар.

Хөмүр-даш рыногунда байдалдын сайгарылгазын чоокку үеде кылырын, Сибиринин өске регионнары-биле деңнештирип көөрүн, "Тываның даг-руда компаниязынын" директорлар чөвүлелинин даргазы Евгений Мастернак-биле ужуражылганы организастаарын Тываның Баштыңы Роман Кажин-оолга дааскан.

"ТЫВАНЫҢ
ЭРТИНЕЛЕРИ"

Санкт-Петербург хоорайда Орус география ниитилелинин музейинин турар черинин залында «Тываның эртинелери» деп делгелге байырлыг байдалга декабрь 6-да ажыттыглан.

Тыва бүгү делегейнин археологтарына болгаш төөгүжүлеринге эң-не эрте-бурунгу сайзыралдын болгаш культуранын истерин кадагалап турар эртинне шыгжамыры кылдыр билдингир. Эртемденер болгаш ужураштар дилээринге ынак улустар барык-ла 100 чыл ажыг үенин дургузунда ол бүгүнү шигээдип алырынче оралдажып турар.

Каш чылдар бурунгаар Орус география ниитилели биле Төөгүнүн материалдыг культура институту Тыва-биле холбашкан — "Кызыл-Курагино" деп улуг археологтук-географтыг экспедициянын төлевилели-биле катап харылзааны туткан.

Делгелгенин кол ужурун чүгле Тываның девискээринде чоруп турар археологтук төлевилел-биле эвес, харын-даа бо черин археологтук шинчилелдеринин езу-чаңчылдары-биле база таныжылга кылдыр көрүп турар. Делгелтинген чүүлдерин аразында скиф үенин артефактары (дайынчы болгаш орнукушудулга балдылары, кинжалдар, бижектер, эр болгаш херээжен каасталгалар, амыдыралдын херекселдери) болгаш уйгур каганат үенин бажыңнарынын каасталгалары бар. Эрткен чылын делгелге база-ла декабрь айда Нева хоорайга делгелтинген турганын сагындыраалы.

gov.tuva.ru-дан.

СОРУЛГАЛАР ТОДАРГАЙ-ДЫ

ТР-нин Баштыңы Ш.В.Кара-оолдун Дээди Хуралына Айыткалынга хамаарыштыр бодумнун бодалдарымны илередип көрейн.

Дыка солун болгаш республиканын социал-экономиктиг, культурулг хөгжүлдезинге канчаар-даа аажок ажыктыг, амыдыралчы документ-тир деп үнелелди бериксээрдир мен. Оон мурнундагы чылдарны-биле деңней алыр болза, бүгүле айтырыглар талазы-биле сорулгалар тодаргай-дыр. Кайы-бир угланышкынга хамаарыштыр удуртуп-баштап, ажылдын уг-шин дээш харысалгалыг кижилерини ында дорту-биле адын адап, айтып каан-дыр. Бөдүүн ажыл-ишчи, чурттакчы кижилерге кандыг-даа чүүлдерге хамаарыштыр кымга айтырыг тургузуп болуру оон алгаш көөрге, дыка билдингир ышкажыл.

Каш чылдар бурунгаар бодум база удуртуп, харысалгалыг ажылга ажылдап чораан болгаш, аныяк коллегаларнын политиктиг культура, билинин өзүлдези меңээ дыка өөрүнчүг-дүр. Удуртукчу кижилеринден — чазак кежигүнү, сайыт ийикпе, азы кожуун деңнелин удуртукчузун дижики, хүлээнген ажил-херээ дээш негелде аажок шыңгырааны амыдыралды экижидеринге, чонга ажылдап-чурттаарына таарымчалыг байдал-

дарны тургузарына улуг идиг болур дээрзи чугаажок. Анаа-ла олут ээлеп, ат астып алган оор кижилерин чан турбас-тыр ийин.

Амыдырал болгаш үе эки чуртталгаже чүткүп, хол дыңзыг ажылдарынын аргаларын берип турар-

“Россия биле Тываның демнежилгези 100 чылынга тураскааткан байырлыг федералдыг эрге-байдалдыг кыл четчип, камгалап алганы Тыва Республиканың Чазанын улуг чедишкени-

дыр, аныяк кижилер ону ажыглавайн, ам чүнү ажылгаар боор. Россия биле Тываның демнежилгезинин 100 чылынга тураскааткан байырлалды федералдыг эрге-байдалдыг кылдыр четчип, камгалап алганы — Тыва Республиканың Чазанын улуг чедишкенидир. Ол дугайында Россия Президентизинин Чарлыы үнген-дир. Бердинген эки байдалдарны чогулгалыг болгаш долузу-биле ажылгаар дээш, ийи ченни сывырыныпкаш, ажылдап кирер апаар. Аныктарывыстың эртем-билини-

даа, күш-быразы-даа ышкажыл. Хөй үе-шак чидик чок-тур, электроннуг чагыр троннуг харылзаа дизе-ледег, хөй үе чиир чүүл чок-тур.

Найысылал Кызылдың такчызы болгаш аңаа хамаарылгаларнын дугайында ханып номчудум. Көдүз чонувус бар болгай, олар амыдырап-чурттаарына хамаарыштыр чуртталгалар база о-

Шалыпкын-кежээ-ле болушдалдыг чурттап болурун лары бар-дыр. Азырадык ден чонувус чоорту адырлы илден-дир, ылаңгыя аңа бүлелерге хамаарыштыр оорарым бо.

Тывавыстың келир үе салдыгнан сорулгалар мен болзун деп йөрээп ор мен.

Кара-Сал БУДУ
Тыва Республиканың кызылдың алдарлыг ажычызы.

Кызыл хоорай.

РОССИЯНЫҢ ЭҢ ЭКИ
ШКОЛАЗЫ – КЫЗЫЛДА

«2012 чылда Россиянын тергин чүс бүдүрүлгелери болгаш албан черлери» деп даңзыже Кызылдың № 15 лицейи кирген. Бүгү-россиянын мөөрейи РФ-тин Президентизинин чанында Хөй-ниити палатазынын болгаш Федерация чөвүлелинин бот-идепкейи-биле «Чаартылгалар болгаш хөгжүлдү» деп бүгү делегейнин чыыжынын кызыгаарында болуп эрткен.

Мөөрейин түнелдери 2009 чылдан 2011 чылга чедир өөредилге албан черлеринин чедишкенин болгаш сайзыралынын шимчээшкенин талазы-биле аналитиктиг шинчилелдерин түнелдери-биле чоруттунган болгаш, башкылаашкын шынары, ЧКЭ-нин түнелдери, назы четпээннер аразына корум-чурум үрээшкенин болдурбазы-биле ада-ие-биле хемчеглер, материал-техниктиг баазанын быжыглаар дээн ышкаш угланышкыннар-биле үнелеттинген. Мөөрейин оргкомитети № 15 лицейин өөреникчилеринин аңгы-аңгы деңнелдин олимпиадаларына, эртем-практиктиг конференцияларга бедик түнелдерин болгаш чедишкенин, уругларнын патриотчу кижизидилгезинин деңнелин демдеглээн.

Кызыл хоорайнын № 15 лицейи өөредилге адырынын шенелде төлевилелдеринге доктаамал киржип турар болгаш төлевилелдин боттандырылганын чугула бар үнелел барымдааларынын деңнелинге эки түнелдерни көргүзүп турар. Чижээлээрге, лицейин өөреникчилери чаңгыс аай күрүне шылгалдаларын республикада бир дугаар дужаап эгелзэн турган.

Лицейде шыдамык чоруктун, конфессиялар маргылдаазынын болгаш күрүнелер аразынын харылзааларынын айтырыглары хамааржыр бооп болур амгы ниитилелде элзэн чугула бооп турар кижинин чогаадыкчы сайзыралынын болгаш культура диалогунун талазы-биле дээш-тиг ажыл чоруттунуп турар.

Мөөрей киржикчилеринин ажыл-чорудулгазынын түнелдеринин болгаш чоруудунун ол хире долу шинчилээшкени № 15 лицейин Россиянын тергин өөредилге албан чери болганы таварылга эвес деп чүүлүн көргүзүп турар. Олар аңаа чылдар-биле чоокшулап органнар. Лицейин директору Светлана Ощепковага ниити россияжи үнелээшкени онза болган, чүге дизе оон директор апарганындан эгелзэш бо чылын 10 чыл болуп турар. Светлана Михайловна боду «Россиянын ады дээш алдар болгаш күш-ажыл дээш» деп медаль болгаш бүгү делегейин чыыжынын диплому-биле шаңнаткан.

№ 15 лицей Тыва Республиканын болгаш Кызылдың үлгерлиг өөредилге албан чери кылдыр санаттынып турар. Бо чылын ол албан-езузу-биле ниити россияжи үнелээшкени алган. «2012 чылда Россиянын

Светлана ОЩЕПКО
Кызыл хоорайнын
Төлээлекчилер хуралы
депутаты, «Чаңгыс дег
Россия партиязынын
кежизиги.

тергин чүс бүдүрүлгелери болгаш албан черлери» мөөрей оргкомитети «Н.Н.Макараттыг № 15 лицей» МӨА ажыл-чорудулгазы болгаш чедишкенин бистин чүвустун хөгжүлдезинче чүс салыышкынны быжыглавайн өөредилге адырынын чаа нарыг деңнелинче үндүрүп дузалаар дээрзин демдеглээн. Кажан өөредилге кижилер угаан-бодалынын психологияга салдар чедирер аргалар боор болза, кижини күш-ажылга ынак кылдыр, кадык кыдыралче болгаш чуртталга идепкейлиг болурунче, чонувус аңаа культуразына база патриотизмче чүткүлдү кыжылат болза, бо ышкаш бедик деңнелдиг өөредилге албан черлери өөредилге адырынын үеге чедирер.

Айлана МОНТИ
Кызыл хоорайнын Төлээлекчилер хуралынын депутаты, лалга албаны.

КАДЫК КИЖИ – КАДЫК НИИТИЛЕЛ

Интервью

— Снежана Малчынов-
а, мооң мурнунда Тывага
ындыг хевирниң тускай-
кыткан эмнелгези тур-
аан болгай...

Ийе, моон мурнунда ниити
риниң аарыгларын эмнээр
гелер турган, а бо ышкаш
кем-херек үүлгеткен улусту
ор салбыр чок турганы шын.
т үеде хоругдалда чыдар аарыг
ту эмнедири-биле Чита хоо-
че чорудуп турган. Чүге дизе,
т Эвилели турар үеде Читаның
иатрия эмнелгезинге хамаар-
турган бис. Эде тургусту-
кун соонда, 1992 чылда аарыг
лерге сагыш-сеткилдин дуза-
өргүзгенин дугайында хоой-
ген. Ук хоойлуда айтып кааны-
алгырга, хамааты кижии ол ачы-
ны чурттап турар чериниң
-биле алып апарган. Бир эвес
к кижиниң чурттап турар че-
е тускай салбыр чок болза,
регионнуң эмнелгези-биле
чаргаш, телевирилг эмнедир.
иң республикага тускай сал-
ың чогу-биле аарыг кижии-
Читаже телевирилг эмнедип
дуп турганывыс ол. Эмнедир-
ртек-үнези, чыл келген тудум,
ле ораз. Бо чылын керээ
р 6 млн. ажыг рубльге улусту
тивис. Ынчангаш бо нарын
ыгыны ТР-ниң Кадык камгалал
ш социал хөгжүлдө яамызын-
азақ деңнелинге-даа доктаа-
өдүрүп келген. Эмнелгеге
й салбырны оран-савазын
ының талазы-биле айтырыг
болурга, кожууннар аразы-
5 кижии чыдып эмнедир пси-
врологтуг диспансериниң
зынга 30 кижии чыдып эмнедир
й салбырны организастан.
иң Кадык камгалал болгаш
л хөгжүлдө яамызының чо-
семчеглерни ап чорудуп, ай-
тны доктаамал кичээнгейге
желгени-биле нарын айтырыг
шкенинги шиттирлеттинген. А
неврология диспансериниң
кижилери Кызылга кээп эм-
и. Бистиң эмнелге бүгү ко-
ардан улусту хүлээп ап эмнедир

— Өске черже барып инедирге, аарыг кижирге, оларның төрөлгүлүнге, черле ынчаш, ыргалдар-даа талазы-ле берге айтырглар ый турган ышкажыл?

Ыңчанмайын канчаар, бирээде, ерге чеде бээр, ол кижиниң чери звес болгай. Ийде, кижилерниң төрелдери укайже чедип шыдаас-даа ыңчангаш Кадык камгалал ыыңче, мээң-даа адымче бис-еспубликага тускай салбырны арын дилээн чагаалар кээп Чылдың-на 10-15 хире кичитаже эмнедип алыры-биле турган бис. Кем-херектеп улус эмчи шинчилгезинге, оон психиктиг байдалыңга хереглеттинип турар болза, шитпири-биле албан эмчи-Чүге дизе, ыңдыг кижилерниң уржуундан бодунун чанын, сагыш-сеткилин тудуп аян баргаш, кем-херекти Кем-херек үлгүдештиштип, херекти чорудуп тураткыче азы судьяга буруу-рып турар кижиниң аажы-бодун алдынары шала бир каразынчыг кылдыр көзүлген ол кижини бистиң эмнелгеге ртиза эртер кылдыр шитпи-үндүрер. Кем-херек үлгү-

Ак-Довурак хоорайга
Тыва Республиканың
психиатрия эмнелгезиниң
чаа салбырын ажыткан.

Ооң мурнунда Ак-
Довурак хоорайга турган
Тыва Республиканың
кожууннар аразының
психоневрология
эмнелгезин эде тургузуп,
амгы үеде аңаа кем-
херек үүлгеткеш,
хоругдалда чыдар аарыг
кижилерни судтуң
шиитпирин езугаар
албадал-биле эмнээр
салбыр кылдыр
тургускан. Бо талазы-
биле тодаргай харыыны
бээрин ТР-ниң
психиатрия эмнелгезиниң
кол эмчизи **Снежана
Малчыновна ДУКТЕН-
ООЛДАН** диледивис.

дишникин-биле харылзаалыг кижилер
бүрүзү база экспертизаны эртпес.
Иштики херектер органның
ажылдакчылары боттарының
ажылын аажок эки билир болгаш
эмчи шинчилгези хереклеттинип
турар улусту илереткеш, бистерге
чорудуп турар. Бажында кемдэш-
кинниг, аажы-чаңы өскерлип турар,
шыжыгычал азы кем-херек үүлгө-
дип алгаш, "сагыш аарыындаң"
аарый берген кижилер дээн ышкаш
улустар болуп турар-дыр, ийин.

— Чүггө бистиң республикада эвес, а өске субъектилерде база тускайжыткан салбыр талазы-биле байдал нарын турган бе?

— Субъект бүрүзүңгө психиатрия эмнелгезинин тускайжыткан

” Хоойлу езугаар аарыг кижилерни чурт-тап турар чериниң аайы-биле эмнээр болганда, субъект бѳрүзү мындыг салбырны организастан кылган. Ам республикада тускай салбырны ажыткан болгаш аарыг улустуң төрөлдөргүзү кээп, улузунга ужуражыр арга түргүстүнган.

салбырлары ооң мурнунда турбаан. Чижээлээрге, Хакас Республика кем-херек үүлгеткен аарыг улусту Казахстанче чорудуп турган болза, ам боттары тускайжыткан салбырны ажыдып алган. Хоойлу езугаар аарыг кижилерин чурттал турар чериниң аайы-биле эмнээр чүве болганда, субъект бүрүзү мындыг салбырны организастан кылган. Ам республикада тускай салбырны ажиткан болгаш аарыг улустун төрөл-дөргүлү кээп, улустунга ужуражып арга тургустунган. Чоок кижилери ужуражып кээрге, эмнедип чыдар улустун сагыш-сеткилинге-даа эки болур-дур, ийин. Ай санында тускай комиссия ук салбырның ажил-агайын, эмнедип чыдар улустун байдалын хайгаарал, барып турар. Бо эмнелгениң коллективи ооң мурнунда хамаатыларга сагыш-сеткилдин дузазын көргүзүп турган болгаш боттарының ажилын эки билир. Ынчангаш эмчилер-даа, ажилдакчылар-даа, черле ынчаш, коллектив нийитизи-биле ол-ла хевээр арткан.

Кол эмчи Снежана Дуктен-оол.

— Снежана Малчынов-
на, амгы үеде ук салбыр-
же эмнедир баштайгы
улусту чоруткан боор аа?

— Ийе, 10 хире кижини эмне-дири-биле чоруткан бис. Амгы үеде кожууннарның суд черлеринче, республиканың эдип чазаар колонияларынче, суд департаментизинче дээш, өске-даа эрге-хоойлу органнарынче чагааларны белеткеп турар бис. Ук албан черлери аарыг кижилерин Ак-Довуракче чорудул болур. Ооң мурнунда эмнедир кижилерни Читага чедирип кааш, катап кээри аажок улуг чарыгдал турган болгай. Чазактын, Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының ачызында ук салбырны республикага ажыдып алырывыска чон амьраар чорду.

— Республиканың психиатрия эмнелгезинин ажил-албанының дугайында ниитизи-биле таныштырып көрүңерем.

— Республиканың психиатрия эмнелгези бүгү кожуунардан келген улусту хүлээп ап, эмнел турар. Диспансерниң баазасында 5 кижичыдар хүндүскү салбыр ачылдап турар болгаш эмнедип турар улус бажыңындан кээп эмчи дузасын ап турар. Доктаамал чыдып эмнедип турар улус база бар. 2009 чылдан эгелеп "Бүзүрел телефону" дун-хун дивейн, ачылдап эгелзэн. Өг-бүлөгө нарын байдалдар азы кандыг-бир таварылгаларның соонда сагыш-сеткил дувуреп, чүнү канчаар аайы тывылбайн баар үелерде чурттакчы чон долгап, тускай мергежилдип психологтар-биле сагыш-сеткилин үлежип, арга-сүмени ап турары онзагай. Чурттакчы чоннуң мындыг хевирлиг дузаны ап турары эки деп бодаа мен. Чүгө дээрге, кижээлээрге, студент аныяк кижичылгалдазын дужаап чадай бергеш

азы таныжы-биле харыл-
зааның үзүлгени-биле
сагыш-сеткили дүвүрөп,
амы-тынынга чедип болу-
байдалга-даа кээп болур.
Ындыг үедө бистерже
долгапкан болза, тускай
эртемниг психологтар ооң-
биле ажылдап, аныяк ки-
жиге бүзүрелди "оттуруп",
тускай аргаларның дузазы-
биле арга-сүмени берип,
телефон дамчыштыр-даа
болза, чедимчелиг дузаны
көргүзүп турар. Азы өг-
бүлелиг, улгады берген
ажы-төлдүг, амыдыралдың
берге байдалынга тава-
рышкан херээжен, эр-даа
кижи дижик, оларга психо-
логтук чогуур дузаны
көргүзүп турар бис.

— Снежана Малчыновна, өске чурттарда ышкаш бистиң республикада өгбүлениң психологу, өгбүлениң тускай эмчизи дээн ышкаш специалистер ховар болгай. Ынчангаш чурттакчы чон үе-шаанда психологтуг дузаны чедир албайн турар деп болур бе?

— Шын чугаалал тур силер, чүггө бистиң республикада эвес, а бүгү Россияның чурттакчылары кандыг ийик бис, бир кижги бичиниле психолог азы психиатр эмчилерже кирипкен болза, ол кижги дораан сагыш-сеткил азы угаан талазы-биле аарыг кижиги-дур деп бодаар ышкакжыгай. А өске чурттарда кижги бүрүзүнүң тускай психологу, психоаналитик, психотерапевт эмчилери, юризи дээн ышкакш специалистери бар болур. Психиатр, психолог эмчилерже киреринден ыядып, элчоксунган херээ чок. Чамдык таварылгаларда кижги боду өске кижиниң дузазы чокта берге байдалдан үнүп шыдавайн баар болгай, аңаа тускай специалист кижиниң дуза-деткичези ыялал-ла хереглеттинер.

Бистин эмнэлгедэ шыырак би-
лиглиг психотерапевт эмчи Сайлык
Валерьевна Ондар чонну хүлээп ап,
ажылдал турар. Эмчиже ат-сывын
адавайн дуза дилеп, кээп болур
болгаш невропатолог эмчилерниң,
өске-даа специалистерниң чору-
дукпан кижилерин база хүлээп ап
турар. Бир кижиниң байдалының
аайы-биле хүлээп алыышкын 1 ша-
даа чеде бээр. Ынчангаш эмчиже
кирер күзэлдиг кижилер баш удур
бижиттирип ап турар. Бичии уруг-
лар шуптузу халас эмнедир дээрзин
билип алыа чогуур. Улуг улустун хүл-
ээп алыышкыны кичериниң өртөк-
үнези хөй эвес. Моон-даа сонгаар
психотерапевт эмчилерни өөредир
бис, чаа дооскан аныяк эмчилер
база кээп турар-даа болза, бистин
республикада психиатр эмчилер че-
дишпес болуп артпышаан. Ындыг-
даа болза 9-10 хире кожууннарны
эмчилер-биле хандырылган бис.

Чурттакчы чоңга чуугалал каарым болза, психиктиг дузаны алырында ыянчыг, эпчок чүве чок-тур, ийин. Чогуур үе-шаанда дузаны алыр болза, кандыг-даа аарыг эмнеттенип, кижж кадык апаар. А кадык кижж дээрге-ле, кадык өгбүл, кадык нийтилел-дир.

Алдынай БАДЫ-ХОО
чугаалашкан.

Чурукту хүү архивден алган.

БУЯННЫГ ИШТЕ

Чырык чер кырынга
амыдыралга чүү турбас
дээрил! Аарыг-аржык,
муңгарал, өөрүшкү...,
дээш. Кижн кадык-ла
чорза, чүнү-даа кылып,
өөрүшкү-маңнайлыг ажы-
төлүнүң аразынга чурттап
чоруур.

Кадым бахсырааш, республика эмнегезининг нейрохирургия салбырынга бир ай ишти эмнедип чыттым. Арга-сүмени кадып, ачыдузасын көргүзүп, буяныг эмчилерим мени эмнеп кирипкен. Абакан хоорайга база ийи катап чедип хынаттым. Нейрохирургия салбырынын эргелекчизи, улук кезер эмчи Орлан Эрес-оолович Донгак чонуну кады дээш амырдыш чок ажылдап чоруур, звилен-ээлдек, аажок-ла ажылынга бердинген эмчи болду. Удуртукчу кандыг болду, ажылдакчылары база ындыг болур.

Аарыг кижилерни эмнел, хайгаарап, азырап турар эмчи сестралары, санитаркаларның ажилгайын көргөш, кижиниң сагыш-сеткили чайгаар өөрүй бээр. Өрээлдерни арыг-силиг кылдыр хүннүү-не аштап-чуп турар санитаркалар Белекмаа Ким-ооловна Ондар, Саида Сагаан-ооловна Сувакпут база эвилең-ээлдек эмчи сестразы Вероника Владимировна Донгак дээш, оон-даа өскелерни мактавас аргажок.

Улуг кезер эмчи Орлан Эрес-оолович Донгак баштаан кезер эмчилер Белек Кунаевич Дугур, Долаан Давааевич Калбак дээш, буянный эмчилер бүгү-ле аргаларны ажыглап, меңэз кезиш-кинни эки кылганынга канчаар-даа аажок өөрүп чоруур мен. Респу-бликаның шак мындай бедик эртем-билигги, кызымаккай эмчилериге чоргаарланмас аргажок. Ынчангаш мени кезип эмнээн ак халаттыг буянный эмчилеримге четтиргеним-ни илередип, черге чедир мөгейип тур мен.

Алексей ЧАМЗЫ.

Ээрбек суур.

Айтырыз - харыы

ЧИИГЕЛДЕЛЕР КӨРГҮЗҮП ТУРАР БЕ?

Өвүр кожууннуң Саглы суму-
зунга мал эмчизи болуп ажылдап
келген мен. Хөй чылдарда ак сет-
килдиг ажылым дээш орден, ме-
даль-биле шаңнадып чораан 71
харлыг күш-ажылдың хоочуну мен.

ТР-нің Дээди Хуралының депутаттары мал эмчилеринге 2 тонна хөмүр-дашты халаска бээр де чарлык үндүргөн болгай. 2012 чылдың февраль 15-те ТР-нің Чаазаңың доктаалын эзууга көдээде чуртавышаан, моон мурунда мал эмчилеп ажалдап чорааш, пенсия-же үнгөн хамаатыларга изиг, соок суг, газ, хөмүр-даш өртзэнге бол-гаш коммуналдыг ачы-дуза төле-виринге чиигелдени көргүзөр дзэн. Бо доктаал боттанып турар ирги бе?

Марита КУУЛАР,
ажылдың хоочуну.

РЕДАКЦИЯ ДАН:

мындыг хевирлиг айтырыгны
ооң мурнунда бир бижикчи
тургузуп турган. Ынчангаш
ук чагаага харыыны 2012
чылдың ноябрь 24-те үнгөн
№137 үндүрүлгеден номчуп,
билип ап болур силер.

Күш-ажыл рыногунда

КУР-ЧЕР СУУРНУҢ
САЙЗЫРАЛЫ ДЭЭШ...

Кур-Чер суур Кызыл хоорайдан 60 км черде турар. Ооң чурттакчы чону 1558 киж. Олардан 230 киж амгы үеде ажил чок кылдыр санаттырып турар, а 20 киж Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптүн бүрүткелінде турар.

2009-2012 чылдарда «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунга дүшкүрлүг байдалды чавырылдыры» республиканың тускай сорулгалыг программасынга Кур-Чер суурнун 14 ажил чок хамаатызы киришкеш, сайгарлыкчы ажил-херекти аядып алыры-биле субсидия акша-хөреңгини алган.

Хуу сайгарлыкчы болуру ындыг-ла кончук белен эвес үле дээрзин үндүрүг инспекциясында бүрүткелди алганнар билер. Кур-Чер суурда боттарының ажил-херезин аядып, сайзырап, амгы үеде чедиинкиниг ажилдап чоруурлар хей.

Долаана Сотнам чурттакчыларга хеп чуур ачы-дузаны көргүзүп турары.

Шолбан Ондарович Очур 2009 чылда программага киришкеш, 58800 рубльди алгаш, пилораманы аядып алган. Амгы үеде ол чурттакчы чоннун чагыгларын езугаар ажилдап турар. Ол ышкаш Белек Владимирович Ондар 2009 чылда 58800 рубльди дузаламчы кылдыр алгаш, тускай дериг-херекселди садып, автомашиналарның септелгезин, техниктиг хыналдазын кылып чорудуп турар. Бо аныяк кижилерниң шилип алганы ажил-агыйы белен эвес-даа болза, олар бедик турасорук, күзел-чүткүл-биле ажил-агыйын улам хөгжүдүп сайзырадып турар.

Долаана Сергеевна Сотнам 2010 чылда программага киришкеш, 176400 рубльди деткимче кылдыр алгаш, машиналарны садып, хеп чуур черни аядып алган. Ол амгы үеде чурттакчы чоннун чагыгын хандырып, ачы-дузанын көргүзүп турар. Долаана Сергеевна ажил чок Азиана Кууларга болгаш Альберт Сааяга немелде ажилчын олуттарны тургускан. Кур-Чер суурда суг айтыры берге болгаш хеп чуур чер чүгле суурнун чурттакчыларынга эвес, а ол чоок-кавының малчыннарынга, чанында Шамбалыг суурнун чурттакчыларынга база таарымчалыг болуп турары чугаажок.

Шолбан Очур, Белек Ондар болгаш Долаана Сотнам боттарының кылып чоруур ажил-агыйы-биле кожуун, сумузунун социал-экономикиг хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу көргүзүп чоруурлар.

Галина ОНДАР,
Кызыл кожууннун Чурттакчы
чонну ажилга хаара тудар
төвүнүн директору.

Сүт-Хөлдөн медээ

МАН-ЧҮРЕКТЕ ЧАҢГЫС ААЛ

Талыгырда, ырак-узак Ман-Чүректин озалааш черинде чаңгыс аал кыштап турары кымга-даа сезинчиг, коргунчук кылдыр сагындырар.

Ынчалза-даа ава чериниң арыг агаары, одар-белчири чурттап өөрени берген ээлеринге черле эргим болбайн канчаар. Ман-Чүректин Шолук-Ойда назы-хары улгадып, 82 харже кирип турар Мадар-оол Маңнай-оолович Сарыглар оглу Мergen, керни Салбак-биле кады чаңгыс аал кыштап турар. Ылаңгыя улуг назылыг кижиге өскен-төзүн черин кандыг-даа бергелерге таварышкаш, ээнзиредир

кааптары берге болгай. Назыны даа, адак-бышкаа чиик, серген, шылы эки Мадар-оол акый уруг-да шээр, бода, чылгы малды тударга-сүмезин айтып берип, үлегер көргүзүп чоруур. Олар бо кыж чеминге 6 тонна сигенни кезип берген. Азыраан малын ыт-куштан, күштүг сооктардан хүр-менди эр малдың чаш төлүн онча-менди калыры — аал ээлериниң кол сор байгы-ла амыдыралын мал ажил-биле холбап эрттирген Мадар-оол лар ышкаш үлегерлиг хоочуннар адап мактаары — бистиң чоргаара

ЭРГИМ, ЫНАК ЧАШТАРЫВЫ

Чуртталгада чаш киж дээрге өгбүлениң аас-кежин болганда, оларның эргезин камгалаары — бистиң хүлээлгевис. Олар бистиң келир үевис, чурттуң салгакчылары болгай.

Ынчангаш Сүт-Хөл кожуун чагыргазы тускай план езугаар Бүгү-делегейниң уруглар эргелериниң хүнүн организастап эрттирген. Суг-Аксының уран чүүл төвүнге чыылган бичии чаштарга суму чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы М.Б. Ооржак байыр

чедирген. Кожуун төвүнде «Диниң», «Хүнчүгеш», «Сайзана» уугларын бичии уруглары к төвүнге келгеш, ойнап-хөгөп мага дыштанып алган. Республикада эргелериниң талазы-биле кежигү Аксы ортумак школазының башкы Ондар уругларга байыр чедир келир үениң быжыг, туруштук зукчуларынга аас-кежиктиг, өө маңнайлыг болурун күззэн. Кели салгакчылары болур бичии ча белек-селек арбын болган.

ЧУРУКТАР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Кожуун чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы Светлана Анзатовна Соскутун удуртулгазы-биле культура ажилдакчылары кады демнешкеш, культура эргелериниң хамаарылгазында уругларның уран чүүл школазының чурулга башкызы Руслан Шой-оолович Делгер-оолдун база культура төвүнүн чурукчузу Күдер Чылбакович Монгуштуң чуруктарының делгелгезин организастаан.

Делгелге ийи хүн уламчылаан. Аңгы-аңгы темаларга чураан чуруктарның баарындан сонуургаан көрүкчүлөр ыравайн турган. Аажок чараш өң-баазын

чуруктар хөй-хөй көрүкчүлөрнүң сагыжын дождурар болгаш көрүкчүлөрнүң бодалды оттурар чугаажок. Ылаңгыя чурукчу Делгер-оолдун дириг амытангайында «Бөрүлер», «Тыва ыт» лык», «Ирбиш» дээш база Күдегуштуң «Игилдин тывылганы», «Лер», «Эмдик аътты шалбадап өрүм» дээр чижектиг чуруктары онз ээлзэн. Бо ажилдар аныяк чуру Руслан Делгер-оол биле Күдер Монгуш диплом камгалап алырынга улуг бээр дээрзи чугаажок.

Бораш ОН

Суг-Аксы суур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

2009 чылдың март 12-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының №60 Чарлынга өскерилгелер кириериниң дугайында

1. 2009 чылдың март 12-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң көргүзүлгелериниң эң эки ужур-дузанын чедип алырынга болгаш (азы) шаңнаарынга идиг бээр сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга (хоорай округтарынга) Тыва Республиканың Баштыңының грантыларының дугайында» №60 Чарлынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Чарлыкта:

2) пунктунун үшкү абзазында «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиин үнелээриниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөрни «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин

тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөр-биле солуур;

2) Тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң көргүзүлгелериниң эң эки ужур-дузанын чедип алырынга идиг бээр болгаш (азы) шаңнаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларында (хоорай округтарында) Тыва Республиканың Баштыңының грантыларын тускайлаарының дугайында дүрүмде:

3) пунктунун үшкү абзазында «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиин үнелээриниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөрни «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин

тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөр-биле солуур;

4) пунктунун он ийиги абзазында «айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстү «чарлык» деп сөс-биле солуур;

3) Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин тодарадыры-биле болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле айтырыгларны сайгарырының талазы-биле комиссияның дугайында дүрүмде:

адында «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиин үнелээриниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөрни «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле» деп сөстөр-биле солуур;

линиң көргүзүлгелериниң талазы-биле Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөр-биле солуур;

1) пунктда «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиин үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөрни «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының социал-экономикиг хөгжүлдизиниң комплекстиг программаларының күүседирииниң түңнелдерин болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарының, муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының рейтингин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнүн талазы-биле» деп сөстөр-биле солуур;

2) Бо Чарлык аңаа ат салган хүн күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың октябрь 24

№261

Допчулал

ЧАГААЛАРНЫ ЧАЗЫП НОМЧААШ...

Бистин редакцияга хөй чагааларның кээп турары-биле оларның кыска допчулалын кылдывыс. Чагааларны, аргалыг-ла болза, парлап каан электроннуг хевири-биле эккээрин база катап сагындырар-дыр бис. Авторларның бижип турар чагааларының хөйүнден оларның чамдызы парлагже үнмейн, хуусаазы эрте бээр, архивче кире бээр. Ынчангаш шуут чырыкче үнмейн баарының орнунга, оларны кызырып, кол утказын арттыргаш, чагаалар допчулалын кылып турар бис. Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Улуг-Хем кожуун чагыргазының ийниги чөвүлелиниң даргазы Дар-оол Данзын-оолдун "Хоонун сүмелери" деп чүүлүнде орнун хөй-ниити-биле ужура-лганының дугайында бижип ар. Ук хемчеге Дадар-оол Семенович Хөй-ниити чөвүлелиниң жундан специалистерге шаңнал-ны тывыскан болгаш аныяктарга дык амыдырал дугайында сүмел-ни берген:

"Мен ам 70 хар ашкан кижини. Аныялдан тура амыралдың кадык омур-хевириң ар дээш сагыш салып келген. Шынап-ла, кижиниң сагыш-кили арыг, багай чүве бо-лас, долгандыр турар деле-ге эки хамаарылгалыг болза, ыг-аржыкка алыспас болур. Тек чок чүве ужуң хөй хөлзеп, үрөп чораан ажыг чок. Тунга бүзүрелдиг, омак-сергек туру чугула.

Бистин Эйлиг-Хем суурнун чоо-да Буура даа бар. Ону мурнундан ырге, тебе шөлзөн кегженип ар, а артындан көөрге, тебе гу чүкче кылаштап бар чыдар аш. Бойдустун чаяап каан кай-чык тураскаалын көргөш, ки-ин сагыш-сеткили сергеп келир, тургал, таалал тыптыр. Ынчангаш дусту кайгап магадаары чугула. де, эки чем чири кадыкшылдың езини деп бодаар мен. Үште, кчээшкни херек. Дөртте, хүн умун сагыыр, эвээш дизе-ле, 7-ак удуур".

Шак мындыг хевирлиг ажыктыг елерни Дадар-оол Севзенович алганнарга, а ылаңгыя аныяк-енге, берген.

Маадыр-оол Артааның чүү-де "Эне сөзү" солунга үнгөн 2-3 кысты өстүрүп кижизиткен иениң хомудалының дугайында кыл турар:

"Ада-иениң сеткил өйгөн хому-дың кыйгызын бижээн материа-л бодум ада кижин болгаш, дүвү-биле номчудум. Оларның бир-ы-биле бистин кыстарывыстың дээш кады өөренип доостулар. база 5 ажы-төлдүн ада-иези-и. Эштеривисти шаандан тура-мыр болгаш кады эдерип кел-бис. Кайызы-даа аажок кечээ, ымаккай улус болгай. Кызылдың дугаар школазында ажылдап ар урууу-стун чаңгыскалчызы-и. Ганмаа Монгуш Томск хоорайга-ттал тургаш, дунмаларын шуп-ттал доостуруп алган. Боду база-и. Бир дээди өөредилге черин-и. Чылын доозар. Чойганмааның-и. Дээди эртем-билиге чедирип-и. Дээди эртемниг эмчи кыс-и. Маадыр дүнеки дежурный эмчинин-и. Кыска, хайгаарал, тоомча чок

чоруундан хеп-хенертен чок апар-ганы ада-иези Тамара, Василийге уттундурбас аар согуг болган. Оон бээр 1 чыл эрткен-даа болза, олар-ның болгаш күдээзиниң хомудалы мынчага дээр харыы чок арткан болгаш харыысалга чок улус а-даа ажылдап турар. Бо өг-бүлениң уттундурбас ажыг-шүжүүн үлежип артывыс".

Кара-Сал Оолак (Чөөн-Хемчик кожуун). "Аржаан бажынче барбас"

Аржааннар кижиниң кадыкшыл байдалын экижидип быжыг-лаарына бирги чергениң эргежок чугула эмнээшкни болур. Ар-жааннар бойдустан чаяаттынган үнер-үнемс черлерлиг болур. Ар-жаанга кирип, аарыг-човулаңын сегидип алыр дээш кижин аңаа чүдүп чалбарыыр, тейлээр, саңын салыр, тыва ак чемниң дээжизин өргүүр. Кандыг-даа арага аймаан аңаа чашпас болгаш ишпес. Оран-таңды ээлери бүгү чүвени көрүп, хайгаарал, эскерип турар. Мен, бо-дум хуумда, "Каткылыг", "Улаатай", "Аңгырактыг", Сүт-Хөлдүн "Ал-дыы-Дөргүн", "Үстүү-Дөргүн", "Кегээн-Булак", "Шанчыг", Саг-лыда "Адарган", "Ак-Хорум" дээш, өске-даа аржааннар кигиледим. Аржаан бүрүзү дыка таарымчалыг, үнелиг болган.

Кайы-даа аржаанга барган улус шупту чурумну, езу-чаңчылды са-гыыр, аржаан девискээри арыг-силиг турар ужурулуг. Сагыыр чүүл-дери мындыг: аржаанга чеде бергеш, чанып чоруурда аржаан бажынче барбас, бедик черлерге херээжен улус үнемс. Арага-дары аймаа чашпас, ону ишпес. Дүнеки үелерде ыг-дааш үндүрбес, шаан-да аржаан бажы хамаанчок, дамы-рак кара суглар бажынче кайы хамаанчок барбас боор чүве болгай.

Бо чайын Сагыда "Адарган" аржаанынга чорааш, эскерген чүүлдерини бижип оарым бо. Сагыыр ужурулуг чүүлдерин улус-чоннун сагывайн турарындан чам-дык аржааннарның кадып турары чөптүг боор деп бодаар мен".

Кызыл хоорайның ИХ эргеле-линиң хоочуннар чөвүлелиниң ке-жигүүн Андрей Дагба-Лама "Чуртталганың магалыын, чурт-таарының бергезин" деп чүү-лүнде мынчаар бижип турар.

"Чаа-Хөлүмге чурттаа-ла 47 чылдың нүүрүн көрүп чор мен. Бичимде улустун "Чуртталганың магалыын, чурттаарының бергезин" деп турганын бо-ла дыңнаар мен. Ол шагда кижин бүрүзү ажылдыг, акша-шалынчыг турган. Мону сак-тып, бижий берген ужурум болза,

мээң уругларым иези А.А. Дагба-Лама эмчи университетин дооскаш, төрзөн Чаа-Хөлүнге бичин уруглар эмчизи болуп, ажылдап чедип келген. Ынчан эмнелгениң кол эмчизи Б.Т. Балчий аажок өөрүп уткуп алган. Ынчан көдээже кээр эмчилер ховар болгай. Өөм ишти чыдар эмнелгеге эргелекчилеп, уруглар эмчизи болуп, кол эмчинин ораакчызы болуп, черле кылбаан-на ажылы чок. Ол 15 чылдың дургузунда ак сеткилдиг ажылдааш, чоннун хүндүткелин чаалап алган. Чоокта чаа кожуунун төп эмнел-гезинге чаа эмчи ажылдай берген. Ол эмчи уругларым авазын кандыг-даа чылдагаан чокка ажылдан үндүрер дээш кызып турган. Ын-чалза-даа өөм ишти ажылын эки билер болгаш, тоомчага албайн турза-даа, 2012 чылдың август 6-да авазысты ажылындан хостааны бистин өг-бүлөвиске канчаар-даа аажок аар согуг болган. Бүгү назынында ажылдап келген арга-дуржулгалыг эмчилерин мынчаар чаңнаарга канчал боорул, хүндүлүг чонум?" деп хомудалын ажыткан.

Чеченмаа Сан-оол, (Чаа-Хөл суур). "Өскүс оолдун салымы бе, азы..."

"Херел Валентинович Кончук 1981 чылда өг-бүлениң эргелиг, чассыг оглу кылдыр төрүттүнгөн.

Солунда парлаттынган материалдар-ның авторларының бодалдары редак-цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Бичин оол чаа-ла өзүп, мандып олурда, авазы чок апарган. Бичин Херел 9 харлап чорда, ачазы аар аарааш база чок болган. Өскүс арт-кан оолду ачазының угбазы Алек-сандра Түлүшова Сан-оол 5 ажы-төлүнүн аразына азырап, өстүрүп каан. Ол дээди эртем-билигнин чедип алгаш, Чонну ажылга хаара

тудар төпке, кадет школа-лицейге башкылап, Кызыл хоорайның мэ-риязының социал-политика депар-таментизинге ажылдап турган. Оон Херел хенертен ис чок читкен. Ол — аажок томаанныг, тура-соруктуг, өөредилгеге сундулуг, таакпы тыртпас, арага-дары ишпес кижизиг оол. 2011 чылдың июнь 5-те ажыл-даар черинче чоруткаш, ол олчаан чанып келбейн барган. Читкенден бээр 1 ай ажып турда, оон мөчүзүн ортулуктан тып алдывыс. Шагдаа албан черлери анаа-ла бодунун өлүмү-биле өлгөн-дир дээш херек-ти хаап кааппан. Ол барымдаага кижин бүзүрээр аржажок. Херел суг-га эштер маргылдааларга шаңнал-дыг черлерин ээлеп чораан болгаш, сугга дүшсе-даа, боду эштип үнүп кээр турган. Чурттап турган бажы-ныңа идик-хевин чутгаш, саваларга сугну долдур узуп каан. Өлүм бодап турган кижин бодун ынчаар каяа алдынарыл.

Бо хүнге дээр бистер, төрел-дери, чаптанчыг, оожум-томаанныг дунмавыстың баажызы чок тывы-зык дег дуу оранче чорупканынга хомудал, сагыш-сеткиливис дүймеп чоруур".

Ульяна Аракчаа-Величко. (Шагаан-Арыг хоорай). "Катап база барыксаар мен"

"Бо чылдың чайгы үелери меңээ эң-не онзагай, солун болгаш ут-

тундурбас болуп артып калган. Чүге дизе бо чайын Тываның кайгамчык чараш булуңу — Тожуга чедип, Ол-бук аржаанынче кадыым быжыглап алыры-биле барган мен. Оруунун бергези аажок-даа болза, чараш оранга сеткил ханган чеде берди-вис. Орук ара хөй-ле хемнер, хөлдери эртивис.

Тожуда бир-ле дугаар кээп турар болгаш чонунун чер-чуртунга хумагалыын, арыг-шеверни доктаа-мал тударын кайгап ханмадым. Ынчангаш ыңдыг боор, Тожунун агаар-бойдузу бир тускай, долган-дыр ногаан хевис чадып каан чүве-биле дөмей. Ындыг чараш черге чурттаары канчаар-даа аажок аас-кежик деп бодаар мен.

Аныяктар-биле аржааннап чо-рааш, оларның чурумнуун, ужу-дүрүмнү сагып билерин, бот-бот-тарынга дузалажырын магададым. Аржаанны долгандыр эм ояттар үнгөн, кандыг-даа үнүштер бар. Эмненири-биле колдуунда Ий суур-нун чурттакчылары кээр болду. Олбук азы Борзу-Хөл аржааны сөөк-даяк, чүстер, ижин-баар арыг-лаар шынарлыг. Магалыг дышта-нылгавысты демдегеп тура, ар-жаанчыларны эт, балык, одаар ыяш-биле хандырып турган эрес-кежээ аныяктарны демдеглевес аргам чок. Олар дээрге Чойган

Алдынай
БАДЫ-ХОО,
чагаа
килдизиниң
редактору

Хүрээ аттыг командазы шылгарал, тилекчи болуп үнгөн. Онза демдег-лексеп каар чүүлүм болза, бо оюнга бистин даргавыс Ирина Дамчат-оолдун бистин-биле кады ойнап, командазы дээш сагыш човап, кижикчилерни хөй-аът кирип турганы өөрүнчүг.

Маргылдааларның түннелинде сан талазы-биле Чаа-Хөл — 21, Чөөн-Хемчик — 19, Сүт-Хөл — 15 болуп шылгарал үнгөш, тус-тузунда шаңналдыг черлерни ээлзэн. Ал-дан-Дургун командазы шаңналынга улуг иртки алган. Кайгамчык солун дыштанылга соонда келир чылын Сүт-Хөл кожуунга ужуражыр болуп, чылыг-чымчак сөстөрүн солчуп, командалар байырлажып, аал-оранынче айттыпкан".

Бады Ооржактын "Буга дөзү" деп материалында хоочун бодунун саналын чонга сүмелзэн. Ол хүн, суг болгаш довуракты чырык чер кырынга амыдырап-чурттаарынга эң-не чугула чүүлдер дээрзин са-гындырган. Шаандан тура чон та-раа-дүжүдүн суггарарда буга суун үндүр казып ап чораан болгай. Амгы үеде суг сордурар херексел-дерниң дузасы-биле ногаа, үнүш-терни кончук дүргөн суггарып алыр апарган. Бады Херелович боду бүгү назынында көдээ ажыл-агый ады-рынга ажылдап келген кижин болгаш бо талазы-биле нарын байдал-дарны тергип эки билер. Ол бо удаада 1951 чылда Владивосток хоорайга кылып чорааны сугну кандыг арга-биле үндүрүп алырын чонга үлегер-чижек кылдыр би-жээн. Чамдык көдээ суурлар тайга, даглар эдээнде турар. Ындыг черлерге сугну канчаар үндүрүп алырының кажар аргалары бар. Бедик черниң чер алдынын суунун ханызын шинчилеп көргөш, ол сугну шууруунун таалайы ышкаш кылдыр доскаш, чаңгыс ийленчек шоргаже бодунун базыышкын агымы-биле чорудуптар. Ак-Дову-рак хоорайның чурттакчыларынга база хоочун арга-сүмезин берип турар. Электрин дузасы-биле чер алдындан сугну сордуруп, 5 км ырак даже ойладып турарының орнунга, чанында шыктан агыскан суг электрин-даа чарывас бодунун агымының базыышкыны-биле чедип келир.

"Хоочун — коктуг..." дээр-ле болгай. Ынчангаш улуг назылыг-ларның арга-сүмезинге даяныры — бистин дорт хүлээлгевис. Буянын хоочуннун бижип турары-биле алырга, оон мурнунда Бижиктиг-Хая суурга буга суунун дузасы-биле ногаа, дүжүттү ажаап ап турган. Оон ону үрегдээзиниң түннелинде ол сугну кым-даа катап кылыр дээш сагыш салбайн барган. А херек кырында ол буга сугларын 1954 чылда кырган бодунун өөрлери Степан Белекович Күжүгет, Анай-оол Балчырмаевич Куулар-биле комсомолчу тургаш, суурнун кудум-чуларын кезип, трактор-биле казып турган.

Шак мындыг хевирлиг арга-сүмени хоочун чонга үлегер-чижек кылдыр бижип турар. Оон чурт-такчы чон ажыглаар дээрзинге чигзини чок.

Силерниң чагаала-рыңарны улуг өөрүшкү-биле манап артывыс, эргим чонувус!

Тыва эки турачылар фронтуге аъттанып тур. Оларның аразында — Салчак Тоютчук.

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралы Кызыл хоорайның девискээринде Тудугжулар суурунун чоогунда чурттакчы бажыңнар кварталына туттунар чаа кудумчуларга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери — алды эрес-дидим эки турачылар: Оюн Оолак, Куулар Дончут, Монгуш Сат, Михаил Сундуй, Салчак Тоютчук оларның адын тыпсыр дуга-йында шиитпирни ноябрь төнчүзүндө хүлээп алган.

ФРОНТУЧУЛАРНЫҢ АДЫ-БИЛЕ.

Михаил Сундуй.
(1920-1990).

Куулар Дончут.
(1913-1944).

Оюн Оолак.
(1913-1992).

Монгуш
(1909-19)

Ук шиитпирниң күүселдезиниң контролюн Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының хоорай тудуунун болгаш транспорт комитетинге дааскан. Бо айтырыгны Төлээлекчилер хуралына «Тыва эки турачыларның салгалдары» ниитилелдин даргазы, фронтучу Михаил Сундуйнун оглу Алексей

Михайлович Сундуйнун эгелээш-кини-биле тургускан. Оон мурнунда Тываның беш алдарлыг оолдарының адын база найысылалдың Мурнуу микрорайонунга туттунар чурттакчы кварталдың кудумчуларынга бо-ла ниитилелдин эгелээш-кини-биле тывысканын сагындырып каалы. Өөрүнчүг медээ-биле

ниитилелдин удуртукчуу гаш алдарлыг эки тура-выстың ажы-төлүңге, төрелдеринге изиг б «Шын» солунун хөй номчукчуларының өмүс-чедирип тур бис.

Светлана ДАЧЫН
Чуруктары архивте.

БАШКЫМГА ЙӨРЭЭЛ

Чурумал

Эрткен 20 чүс чылдың 1952 чылының күзү чүве. Ынчан мен Чинге-Каытка турган орус-тыва холушкак өөреникчилерлиг школаның үшкү класынга өөренип кирген мен. Чинге-Каыт алдын уургайы 500-600 хире чурттакчылар-лыг ажилчын суур турган. Школага башкы училищезин дооскан хөй аныяк башкылар чыылган болган. Мээң өөренип эгелээн класым башкызын Сайдай Иргитовна дээр.

Хөлчөк аныяк, чараш, чойган ышкаш хөнү дурт-сынның, кызыл чаактарында сыртылааштарлыг, чоон, кара чажы курлак ашкан, чодураа дег кара, шоваа, эрес карактарлыг башкывыстан карак салбас, кезээде оон соондан бөлүк тааннар ышкаш бөкперле-жи-п алган чоруур бис.

Чинге-Каыт тайга черде турар, кайгамчык чараш оран боор. Суурну долгандыр чүгле арыг пөштерден бүткен чодур эзим. Ол пөштерде тоорук көк чайт, адаккы будуктарында эгелээш шышпык баштарынга чедир будуктарын халайтыр баскылап алган турар. Бажыңнарны долгандыр турар пөштерниң халбайган будуктарында тооруктар крышада сырты-нып алган чыдарлар.

Кичээл үезинде башкывыстың шимчээшкенин сугда эжинген куу куш дег, чугаазы оожум, хоюг, чымчак. Кичээлдин солунунга өскээр чардыгар чай чок, бир дың-наарга, часпарлаар коңга кыңгырт дээр.

Кичээл соонда башкывыс бист-и эдертипкеш, хевис чадып каан дег, киж-и базар чер тыппас, кызыл-чайт киш-кулаалыг оймактарга агаарладып, бойду-стун чараш-каазын магададып, тайылбырлап сонуургадыр. Бистер оон суг-чинчилер дег Чинге-Каыт хемчигештиң кыңгырадыр ырлаан аялгазы дег хоюг үнүн дыңнап, олче идегелдин ынаныштыг көрүжү-биле карак салбайн кайгап, тыныштарывыс безин тыртыпкан, шип-шимээн чок дыңнап оран бис. Бистиң-биле кады тывалаар орус оолдар Алеша Михальский, Толя Ручкин, хакас Ваня Шокар үргүлчү кады ойнарар

бис. Башкывыстың ырлаарын, ногаан шыкка чечектиг шокар платезин хөлбөңдир танцылап-самнаарын чарашсынып, аастары-выс безин ажыттынып калган тур-гулаар бис. Сайдай Иргитовна — оон аңгыда дошпулуур, бызаан-чыга база ойнаар, езулуг-ла артист башкы. Суббота кезээлеринде орус-тывазы чок шупту улуг-даа, бичи-даа чон клуб долдур чыгып келирге, Сайдай башкывыс баш-таан аныяктар концерт үндүрер. Ам аравыста чок-даа болза, ынчан хып дээн аныяк башкыларывыс: Мария Васильевна Дробышевская, Иргит Булугуновна Сагаан, Хертек Дагыевич Комбу, Салчак Анан-дыевна Дойтаң болгаш суурнун өске-даа орус, тыва, хакас интерна-ционалчы аныяктарының таланты-зын улус кайгаар. Сарлык бугазы дег мага-боттук, дүктүг хөректиг Дробышевский гармошкалавы-шаан танцылаарга, бистер адыш-тарывысты кызыдыр часкап алыр бис. Бо-ла бүгүнү бистиң ынак башкывыс Сайдай Иргитовна удур-туп, хат-салгын дег эстедип тура-рынга бистерниң, оон бичи өң-нүктери өөреникчилериниң, чор-гааралывыс хайныгып келир. Чинге-Каыт алдын уургайы хагынарга башкывыс Шуй, Тээли школала-рынга 50 ажыг чылдар ажилдааш, «Россияның өөредилгезиниң тер-гини», «Тыва Республиканың шко-лаларының алдарлыг башкызы» хүндүлүг аттарны чедип ал, «Шыл-гараңгай күш-ажыл» медальдын, «Күш-ажылдың хоочуну» хөрөк-демдээниң эдилекчизи болган.

Оон бээр таптыг-ла 60 чылдар шуужуп эрткен. Бо чылын 85 хар-лаан башкым Сайдай Иргитовнага башкылар хүнүн таварыштыр ужу-ражыр аас-кежиктиг бодум. Ол улуг оглунун бажыңында болду. Мен кирип келиримге, башкым стол артындан турбушаан: «Баш-кылар хүнүн демдегелеп олур мен» — деп, баштактаны аарак, хүлүм-зүрүп, мени уткуп, ийи холун сунму-шаан чолукшуп мендилешти. Оон арнында узун-даа дургаар, доора-даа дургаар хээлээн дырышкартар дадаазынналза-даа, биезги дег хөглүг карактарлыг. Бөдүүн аажы-чаңыг, арын-шырайы өскерил-бээн хевээр. Бичи-бичи шеве-рин

гин салааларлыг холдары сирилээш апарганын эскердим. Шаанда мени башкылап чораан үезинде ол са-лаалар-биле самбырага үжүктөрни бижири парлап каан дег шеве-ргин чораанын сактып келдим. Ынчан «чараштыр бижири» кичээл база турган. Башкывыстың бижи-рин өттүнүксээш, хөлчөк-ла кызар бис. Ынчангаш-ла боор, оон өөреник-чилериниң холунун үжүү шупту-зунун чараш боорун эскерип чо-руур мен. Чүгле арын-шырайы, аажы-чаңы эвес, оон бичи, чап-танчыг дурт-сынынга хелти быжып, даарап алырынга таарышкан чара-жын магадаар чордувус. «Садыг хеви таарышпас киж-и мен, ийин, ынчангаш бүгү хевимни бодум да-арап алыр мен» — деп, ол чугаалаар турган чүве.

99

Кезээде оон соондан бөлүк тааннар ышкаш бөкперлежи-п алган чоруур бис.

Сайдай Иргитовнаның дөңгүр баштарлыг, курзук диштерлиг те-некепейлер-биле чугаалажып били-ри, иевис дег чылыг, чымчак көрү-жү чайгаар-ла бодунче чыыра тыр-тып турган ышкаш боор. Ынчангаш ону бистер чоок эживис, өңнүүвүс дег көрүп, аңаа бүзүрээр, бүгү-ле сагыш-сеткиливис чажырбайн, ажыдып сөглөксээр апарган бис. Оон оожум-топтук бүдүжү, чугаа-домааның аянын башкывыстан дөзөп, салгап ап, башкывыстың бистиң чүрээвисте кыпсып каан отчугажының чырыы, чылыгы деп билип чоруур бис. Ол дугайын өөреникчилери бистер бо-ла сак-тып чугаалажып чоруур бис. 50 ажыг чылдарның дургузунда Сай-дай Иргитовна чеже-чеже салгак-чыларның оруктарын «чырыдып чоруур өшпес чуланы» оларның чүрөктеринге кыпсып келгенин бодап, сактып-даа четпес бис.

Бир-ле катап мен Кызыл-Даг школазының директорунга ажил-дап турумда, Тээлиге болган баш-кыларның август чөвүлел хуралы сагыжымда ам-даа уттундурбас болуп арткан. Чылдагааның чүл дээрге, ол хуралга Тока дарга бүгү-ле орденнерин хөрөк сыңмас кылдыр кадап алган келген. Ынчан

мээң башкым Сайдай Иргитовна санал берген чүве. Индирден көзүлбөс боорга, клуб ажилдак-чылары аңаа тускай манза салып бергенин утпаан мен. Школаже, башкыларның амыдыралынче кичээнге салбайн турары дээш кожуун даргаларының четпестерин са-ла шүгүмчүлээн. Башкым чу-гаазын доозарга, залда олурган-нар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле аңаа хүндүткелдин, оон ди-димин магадаанын илередип тур-дулар. Тока дарга олудундан тура халааш, орден-медалын кыңгырат-пышаан, башкывыстың колдуундан чедипкеш, президиум столунун мурну-биле оожум кылашавы-шаан: «Мындыг бичи, чаптанчыг кижиде кайгамчык улуг күш, энер-гия, тура-сорук кыптыгып, оон чал-

быраажы шуптувустун сагыш-сет-киливисти көдүрүп тур деп билдим. Мындыг кижиниң хөрээн шаңнал-мактал, орден-медаль долдур кың-гырткайнып чоруур уjurлуг» — дээрге, зал адыш часкаашкына-рындан диңмиреп турган ийик. Ынчан шүгүмчүлөткен чамдык даргаларның ыяканындан арын-нары кызып, куду көрүп олурга-нын Тока дарга кыжырып турду.

Башкымның кижилерге, амы-дыралга кайгамчык чаагай хамаа-рылгалыг чораанын оон төрээш кижизидип каан оолдары, оларның ажил-ишчизи, кызымак чүткүлдүү, эвилең-ээлдээ бадыткап көргүс-кен. Сайдай Иргитовнаның өөнүн ээзи Данзы Иргит Шагаандай оглу база-ла ажил-ишчи, бөдүүн, каш-каш мергежилдиг киж-и чораан. Олар иелээн Кызылдың башкы училищезинге өөренип тургаш, таныжып алганнар. Өөредилгезин дооскаш, Чинге-Каыттың интерна-ционалчы башкылар коллективинге куда-доюн дүжүргеннер. Оларның найыралдыг өг-бүлөзунге ийи оол төрүттүнген. Кайызы-даа хып дээн аныяк башкылар оолдарын күш-ажылгыр, угаан-сарыылдыг, ту-руштуг, эп-чөптүг чорукка кижизиткеннер. Улуг оглу Петр

школа дооскаш, Ак-До-ДОСААФ доозуп, Аму-зынга шериг эрттиргеш, башкылап, чолаачылап, Москваның Тимирязев ат-ажыл-агы академиязыны-миз салбырын дооскан чылдар дургузунда Би-жуун чагыргазының көд-агы эргелелинге, «Кызы-чын» совхозка агрономна ажилдап чоруур. Бич-Виктор база кайгамчык-лыг киж-и болган. Ол чаж-ачазының ийиги мергежи-механик ажылынга дуз-техникага сундулуг өскен демир-дес кескиндилер моторжугаштар, машина-музыка херекселдери киж-и болган. Ол 9 класс соонда Кызылдың ПТУ-1-каш, Кызылдың күрүнени-гика институтунун пед-факультетин дооскан. Тээ-3 ортумак школазынга ба-чораан. Оон бир таланты-артист дег ырлап-шоор-раан. Кол сонуургалы-тырттырары. Тээлиге уру-киностудиязы «Авыралды-зилекчизи. Оон тырттыр-тик кинолары бүгү деле-тивальдарында тилекчи-болуп чораан. Москва, «Артек», Италия, Испани-дыка хөй чурттарга кон-шанналдыг черлерни ал-Оон аныяк назынында чога-тургузукчу күш-ажылчы бу-базымы үстүп, хенертен улус өөредилгезинге улуг, ме-мес чидириг болган. Ону Республиканың Улустун баш-хүндүлүг атка төлептиг деп соонда ындыг атты тыва-оон эш-өөрүңге, бистерге болганы чадапчок. Ынчан ол бистиң каража, кажы-высты солуп шыдавас.

Улуг эне, кырган-ава Сайдай Иргитовнаның уйнуктары. Данзыевич башкының оглу база башкылар. Олар ады-изин истеп, Тээлиде уруу-«Авырал» киностудиязыны-лын уламчылап турары бистер даа, Сайдай Иргитовна сагыш-сеткилинге чылыг, идегелди арттырып турар билбишаан, башкывыска хөй чылдарда бистерниң ады-кадык, өөрүшкүлүг чурттап деп өөрээп ор мен.

Ким-оол САРЫГ-ДОМ-ТР-ниң алдарлыг башкы

Культура амыдыралы

«Эрткен үе, хөгжүм-ыры — эгээртинемес байлаавыс-тыр!»

Ыры мөөрейинден

Шак мындыг чараш бол-
уян сөстөр кирген аттыг
ажык кожуун чергелиг
мөөрейи Кызыл кожуун-
Сукпак сумузунга болуп
эрткен. Ук мөөрейни Тыва-
культуразының алдарлыг
ажылдакчызы Михаил Иргит-
вич Айыжының шаңналы
ооң өг-бүлөзү удуртуп
эрттирген.

Ыры кижиниң сагыш-сеткили-
ол илередикчизи дээр болгай.
бодум ырыны чон аразынга
ердиринге 40 ажыг чылдар
нде бердинип, ырлап чор мен.
ый чылдар дургузунда эске-
чорурумга, тыва чонувус
амчытыг салым-чаяанныг.

ынак эвес болур боор. Ылаңгыя
кижи сеткили өөрээнде, ол ыры-
биле илереттинер. Ынчангаш ыры
мөөрейинге киржир күзөлдиг бол-
ган киржикчилерниң саны бодап
турганындан оранчок хөй болган
ооң эрттирикчилери улуг
өөрүшкү-биле онзалап демдег-
лээн. Салым-чаяанныг ыраажылар-
ның күүселдезин үнелээри-биле ТР-
ниң Культура яамызының мето-
диктиг төвүнүң килдис эргелекчизи
З.Д.Монгуш, Кызыл кожуунуң
культура эргелелиниң даргазы
А.О.Халбажык база ук черниң
методизи А.В.Хиигет, Сукпак суур-
нуң уран чүүл школазының баш-
кызы А.К.Баазаң-оол база мөө-
рейиниң «буруудадыкчызы» М.И.
Айыжы олар жоори кижигүннери

артист эвес, а бөдүүн ажилдакчы
кижилер деп бүзүрөттинмес бол-
ду. Шак ындыг кижилерни «ол
артист болуп чаяаттынар ужурлуг»
деп чугаалаар боор чүве. Ынчангаш
хоорай, сумуларда бөдүүн чон
аразында тулган дээн ыраажылар
бар-дыр деп чүүл бо ыры мөө-
рейиниң түңнелинде илереттинген.

Мөөрейиниң түңнелинде дээди
шаңналды (10000 руб.) Сукпак
суурнуң чурттаакчызы Наталья
Бадырғы «Мээң авам» деп ырызы-
биле чаалап алган. 1-ги чаданың
лауреады — Шамбалыг суурдан
Буян Донгак (6000 руб.), 2-ги
чаданың — Кызыл хоорайдан Сер-
жиңмаа Ховалыг (4000) олар бол-
ган. 1-ги чергениң дипломантызы
атка Кызыл хоорайдан Ирина Бюр-
бю (3000), 2-ги чергениң — Сукпак
суурдан Любовь Лопсан (2500)
база 3-кү чергениң — Кур-Чер
суурдан Эртине Куулар (2000) олар
төлептиг болган. ТР-ниң культу-
разының алдарлыг ажилдакчызы
М.И.Айыжының тускай шаңналын
Шамбалыг суурдан Зоя Багыштай
чаалап алган. Номинациялар аайы-
биле шаңналдар база хөй болган.
Шупту шаңналдар Михаил болгаш
Светлана Айыжыларның өг-бүлө
бюджетинден үнген.

Кандыг-даа улуг хемчеглер
деткичилер чокка кайын эртер
боор. Бо ыры мөөрейиниң эртти-
рикчилери Айыжыларның өг-
бүлөзү деткичилеринге, кады
төрээннеринге деткимчези дээш
четтиргенин илередип демдеглээн.
Оларга Каа-Хем суурдан хуу
сайгарлыкчылар Долаан, Шолбан
Донгактар, Шамбалыг суурдан
Азияна, Орлан Монгуштар, Алена
Куулар, Шамбалыг ортумак
школазының директору Айлаңмаа
Ондар, Сукпак суурнуң «Колосок»
уруглар сады, Сукпак ортумак
школазының чөмөннөр чериниң
эргелекчизи Долаана Араптан бол-
гаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Мөөрейниң киржикчилери.

харым улгады-даа берген
а, чонумга ам-даа солун чүнү
псымза эки ирги деп бодал
болганчок-ла дүвүредип
Ынчангаш эрткен чылдары-
ның хоюг, чараш аялгалары
к-өскөн аразында уттундуруп
чыдар боорга, «Эрткен үе,
үм-ыры — эгээртинемес бай-
ыс-тыр!» деп кожуун чергелиг
мөөрейин эрттирер деп бодал
иң өг-бүлөвиске төрүттүнген.
мөөрейиниң кол сорулгазы —
салгалдың 60, 70, 80 чылдар-
ттундурган чараш ырларының
ш-сеткилиниң үнелиг чүүлде-
катал оттурары болгаш када-
арттырары. База ол ышкаш
композиторларның хөгжүм
адылгасын нептередири бол-
аныяк биле улуг салгалдың
ынга быжыг харылзааны туду-
— деп, Михаил Иргитович са-
сеткилин ажыдып демдеглээн.
мөөрейиниң кол дээн негел-
риниң бирээзинге культура
адылгалары болгаш культура
уран чүүл өөредилге черле-
иң доозукчулары киришпес
Ынчангаш аңаа ыры-хөг-
те бойдустан салым-чаяанныг
ардан өрү назылыг хөгжүмге
болгаш сонургалдыг 39
кижикчи киришкен. Киржикчилер-
ниң улуг назылыгы — 76 харлыг
ата-баба Шавырааевна Монгуш, а
е аныя — Кур-Чер суурдан
адылгалыг Эртине Куулар. Мөөрей
иң болганда, аңаа Кызыл хоо-
дан, Сүт-Хөл кожуундан база
ыл кожуунуң шупту сумула-
дан ыраажылар киришкен.
Шамбалыг сумузунуң чагырга
газы Э.Д.Монгуш чонунуң хей-
иң көдүрүп, боду деткичиле-
ри, сумудан киржикчилерни
араажы) чаңгыс чер-чурттуг-
ны-биле деткиир дээш чедип
иңи база онза солун болган.
кандыг кижиги ыры-хөгжүмге

болган. Сукпак сумузунуң Куль-
тура бажынының иштинде кир-
жикчилерниң шыңгыы белеткенип
турарын көргөш, дыка-ла шыырак
белеткелдиг келген ыраажылар-
дыр деп билдим.

Мөөрейиниң байырлыг кезээнде
Тываның Камбы-лама эргелелиниң
төлээзи Буян башкы сөс ап, кир-

Кызыл хоорайдан Сержиң-
маа Ховалыг күүселде чезинде.

жикчилерниң уран чүүлүнүң со-
руун, хөөнүн көдүрүп, ыры-хөг-
жүм кижиниң сагыш-сеткилиниң
иштики байлак делегейи дээрзин
бадыткап, чедишкениннери күзээн.
Ыры-хөгжүм куттулуп, мөөрей-
даа эгелээн. Киржикчилерниң күү-
селде бүрүзүн дыңнап ора, кандыг-
даа артистерден дудак чок, чараш
уңнерлиг, ырлаар салым-чаяанныг
кижилер чоруур-дур ам деп иш-
тимде бодап каап, хөгжүм ора-
нынче «шымны» бердим. Киржик-
чилерниң аразында кандыг мерге-
жилдиг кижини чок дээр, а хоо-
чуннарның иделкейин чүгле мага-
дап демдеглээр апаар. Шынап-ла,
тускай уран чүүл мергежиле чок

1-ги ажык кожуун чергелиг
ыры мөөрейин көрүкчүлөр-даа,
киржикчилер-даа кончуг сонуур-
гаан. Дараазында чылдан эгелеп
ук мөөрейни республика чергелиг
кылдыр эрттирерин дугурушкан.
Уттундурган чараш ырларны ыр-
лаары-биле организастап эрттир-
ген ыры мөөрейи бедик деңгелге
эрткен. Кижиги бүрүзү бедик хөөн-
нүг, өөрүшкү долган сагыш-сет-
килдиг тарал чанган.

Валерия КОНГАР.

Авторнуң тырттырган чурук-
тары.

Спорт • Спорт • Спорт

ХОСТУГ ХҮРЕШ

«Херел» спорт залында
ТывКУ-нуң хуу команда-
ларның бирги чери дээш
хостуг хүреш маргылдаазы
болуп эрткен.

Херээжен улус аразында мар-
гылдаа ажык болгаш, аңаа өске
кожууннардан болгаш органи-
зациялардан безин спортчулар
хөйү-биле кээп киришкен. Хе-
рээжен улус аразында күш-куль-
тура болгаш спорт факультетиниң
(КСФ) 2-ги курузунуң студентилери
Менди Доржу биле Ангела Куулар
боттарының деңизиниң аайы-биле
3-кү черлерни алган. Универ-
ситеттин спортчу мөгелериниң ара-
зындан эң-не күштүглерин иле-
редип турган. Оларның аразында
чеже-даа чемпионнар турза,

шынап-ла, тергийн мөгелери иле-
рээн. Оларга Ангырак Сарыглар,
55 кг (1 курс, КСФ), Солун-оол
Мунзук, 60 кг (1 курс, КСФ), Чингис
Ооржак, 66 кг (4 курс, КСФ), На-
чын Дангыт-оол, 74 кг (3 курс,
КСФ), Айдың Монгуш, 84 кг (1
курс, КСФ), Соян Сонам, 120 кг (5
курс, КСФ) хамааржыр.

Команда аайы-биле 1-ги черни
— КСФ, 2-ги черни — КБК база 3-
кү черни ИТФ олар тус-тузунда
чаалап алган. ТывКУ-нуң спорт клу-
бу Ярыгын аттыг спорт комплек-
синиң тренер ортузунга болгаш удур-
тулгазынга чүгле тускайжыттыг
залын бергени дээш эвес, харын-
даа маргылдааны эки деңгелге
эрттирери-биле дузаны көргүскени
дээш четтиргенин илередип тур.

ТЕРГИИН ОЙНАКЧЫЛАР ИЛЕРЭЭН

Эрткен дыштаныр хүннер-
де Кызылдың эмчи кол-
леджизиниң спорт залында
республиканың бирги чери
дээш эр-херээжен спортчулар
аразында стол теннисинге
маргылдаа болуп эрткен.

Ийи хүн дургузунда үргүлчү-
лээн маргылдааның түңнелинде
командалар аайы-биле 1-ги черни
Кызылдың командазы, 2-ги черни
Кызыл кожуунуң командазы база
3-кү черни Республиканың кулаа
дыңналас уругларның школазының
командазы тус-тузунда алган.

Эр улус аразында маргылдаа
канчаар-даа аажок солун болган.
Чүге дизе аңаа Бай-Тайга ко-
мандазының школачы оолдарының
чараш болгаш кашпагай оюнун
демдеглес аргажок. Ооң ойнак-
чыларында Айдың Хомушка (13 х.),

Чаян Шогжал (11 х.) база Май-оол
Монгуш. 2-ги черни Улуг-Хемден
Сылдыс Улуг-Хуваа, Артем Чымыл-
дай, Денис Содунам олар алган. 1-
ги черге Кызылдан Херел Санчай,
Шолбан Очур, Алдар Ондар олар
төлептиг болган.

Хууда бирги чер дээш херээ-
жен ойнакчылардан 3-кү черни
Айрана Дамчай, 2 черни — Мира
Монгуш база 1-ги черни Данара
Дыртык олар алган. Республикада
бо болгаш оон-даа өске бедик
деңгелдиг маргылдааларның эртип
турарында республиканың Спорт
агентилелинге, стол теннисиниң
федерациязының даргазы К.Т.Да-
ваага база Ш.С. Очурга стол тен-
нисиниң ойнакчыларының мур-
нундан четтиргенивисти илередип
тур бис.

Ая ДИВИИ.

ТЫВА ДЫЛЫВЫСТЫ ҮНЭЛЭЭЛИҢЕР!

Бистерге, башкыларга,
тыва дылывысты үнелээр,
камнаар, улам хөгжүдөр дээн
эртемден, тыва дылдың
шинчээчизи, баштайгы тыва
профессор, дыл эртемне-
риниң доктору Ш.Ч.Саттың
чагыг-сөстери эң-не үнелиг.

Тыва дылды тускай эртем кыл-
дыр сайзырадырынга Шулуу Чыр-
гал-ооловичиниң үлүг-хуузу кызы-
гаар чок. Ындыг турбуже, тыва
дылдың шактарын чамдык школа-
ларда кызырып, эртем чок баш-
кыларга, социал педагогтарга ха-
маанчок берип каары таварыл-
галар бар. Шак ынчаар төрээн
тыва дылын үнелес директорлар,
өөредилге эргелекчилери тыва
дылдың сузун кудуладып, бодунуң
тыва чоргааралы чок кижилер-дир.
Чок болза ол шактарның орунунга
өске эртемнер шактарын бээр та-
варылгалар база бары хому-
данчыг.

Амгы үениң аныяктары орус,
тыва дылды холуп, чугаалап турар.
Ада-иелер база ажы-төлүнче
эвээш кичээнгей салып турар. Тыва
дылывыс бистиң тыва чоргаара-
лывыс, келир үевис болгай.

ТР-ге 1993 чылдың октябрьда
хүлээп алдыганы Конституциязы
езугаар Тываның девискээринге
тыва дыл күрүне дылы кылдыр,
орус дыл Россияның күрүне дылы
кылдыр ажыглааттынып турар.
Ынчангаш чугаа-домаавысты, езу-
чаңчылдарывысты, шажын-чүдүл-

гевисти шын сагып көрээлиңер. Ол
бүгү чондан, башкылардан, ада-
иелерден, студентилерден, өөре-
никчилерден хамааржыр. Чамдык
башкылар безин орус биле тыва
дылды холуп чугаалап турары
дыка хомуданчыг-дыр.

И.Иргиттин «Тыва дылым» деп
шүлүүн кириейн.

... Ынчалза-даа мээң хуумда
чарылбазым,
Ынак мен деп чугаалааным
чаңгыс дыл бар! —
Айдың дүне өпей ырын
ырлап оргаш,
Авамның мээ
чаялап берген эртинези
Чидиг чепсээм, өөрүшкүм,
муңгаралым,
Чигзинижим, ынакшылым,
изиг ханым,
Өлүп чыда байырлажыр
сөөлгү сөзүм,
Өртек билбес байлакшылым —
тыва дылым.

Бо шүлүктүн аяныг, таарымча-
лыг сөс-домааның чараш, чеченин
магадал ханмас мен. Кижиги бүрү-
зүнге эртем-билигнiң эге чадазын,
төрээн дылын өөренип алган шко-
лазы үнелиг. Бир эвес тыва чоннуң
чаңчылын сагып, кижилерни үнелеп
чоруур болза, чүгле ынчан харын
кандыг-даа кижиге хүндүткел ту-
рар. Ол ышкаш төрээн дылывыс-
ты-даа үнелес апарган. Тыва ды-
лывысты камгалап кадагалаалы-
нар!

Анатмаа МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

«Изиг шугум»

МАЛ ООРУНГА УДУР...

Декабрьның 14-те эртенгиниң 10 шактан 11 шакка чедир «Шын» солунуң редакциязы биле Иштики херектер яамызының парлалга албаны мал оорунга удур «Изиг шугумну» органиастап эрттирер. Аңаа ИХЯ-ның мал оорунга удур демисел чорудар килдизиниң удуртукчузу, полицияның майору Шолбан Өлзей-оолович Ондар болгаш ИХЯ-ның чанында Хөй-ниити чөвүлелиниң кежигүнү, Тываның саргы шажынчылар каттыжышкынының даргазы Буян башкы олар киржир. Номчукчулар мал оорунга удур демиселге хамаарыштыр сонургаан айтырыгларын 2-01-35 дугаарлыг кол редакторнуң телефонунче долгааш, чалаттырган аалчылардан харыыны ап болур дээрзин дыңнаттывыс.

Редколлегия.

Кым-даа, чүчү-даа уттундурбаан

ЧҮС ХАРЛААНЫНГА ТУРАСКААДЫП...

Декабрьның 17-18 хүннереңде Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазы биле «Тыва эки турачыларның салгалдары» ниитилел Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Сат Бүркекейниң 100 харлаанынга тураскааткан байырлалды демдегледип эрттирер.

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы Б.Монгуштуң айтышкыны-биле ол байырлалды эрттирер оргкомитет, ажылчын бөлүк тургустунган, болуп эртер хемчеглерниң планы белен болгаш бо хүннереңде белеткел кидин түлүк чоруп турар. Байырлал фронтунунун төрөөн чери Хөндергей суурга декабрь 17-де эгелээр. Аңаа школачылар ортузунга Бүркекей Сурасович Сатка тураскааткан мөөрейниң түннелин үндүрер, даартазында ол Чадаана хоорайга байырлыг хурал болгаш уран чүүл ажылдакчыларының солун концерти-биле доостур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде немец-фашисттерге эжелекчилер-биле чаныш-сыныш чок демиселге бистиң чагыс чер-чурт-тугларывыс идепкейли-биле болгаш кайгамчык эрес-дидими-биле киришкенин төөгү бадыткап турар. Оларның аразында улуг лейтенант

Сат Бүркекейниң ады онза черни ээлеп турар, чүге дизе Сурмичи дээш тулчуушкунга ол езулуг маадырлыг чоруун көргүскенин эки турачылар дугайында документалдыг чүүлдерде, чогаалдарда бижиттинген, фронтучу эш-өөрү оон дугайында чылыг сактышкынарны арттырган болгай.

Маадырлар кажан-даа уттундурбас ужурулуг. Ынчангаш эки турачы Сат Бүркекейниң 100 харлаанынга тураскааткан байырлалдың канчаар эрткенин база «Шын» солун чырыдар.

Светлана БАЛЧЫР.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Кааппар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 кааппар тууру бажың	2; 3	97,80	11,50	2,3,4

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 кааппар тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур. Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73, телефон/факс (39422)4-85-29.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы. Кол редактор И.М.ДАМБА-ХУУРАК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдист—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7470. Чагыг 146. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Төрүттүнген хүнүңер-биле

Бистиң эргим, ынак ававыс Маргарита Шулуевна ЛООВАЙ декабрь 12-де 50 харлаан. Ол 30 ажыг чылдарның дургузунда Эрзин кожуунуң Бай-Даг сумузунуң «Дамырак» уруглар садында кижизидикчи башкы болуп шаңнал-макталдыг ажылдап чоруур. Ол — бичии чаштарны кижизидип, төлөптүг кижилер болзун дээш байгы күжүн салып чоруур уйгу-чыдын билбес, аажок-ла кызымаккай кижиге. Ававыс — 2 уруглуг, 2 күдээлиг, 3 уйнуктарлыг, хүндүткелдиг кырган-ава. Юбилейи-биле ававыска аас-кежикти, узун назынны, кадыкшылды күзевешаан, өртемчейниң бүгү-ле өңгү чечектерин сеткиливис ханызындан сөңнедивис.

Ажы-төлү, күдээлери, уйнуктары

Эргим, хүндүлүг ававыс Татьяна Ховалыговна СЕ декабрь 15-те 70 харлаар. Ол Шагаан-Арыгның харылзаа хөй чылдарда шаңнал-макталдыг ажылдап келген. Ава үеде хүндүлүг дыштанылгада, «Күш-ажылдың хоочу» төрүттүнген хүнүн таварыштыр байыр чедирбишаан да одуругларны бараалгаттывыс.

Аът чылда төрүттүнген Ававысты өөртүр дээш бөгүңге дээр Ажы-төлүң бистер шупту кызып чор бис. Авай — бистиң хүнүвүс сен, Авай — бистиң чечээвис сен.

Эргим, ынак ававыс сеңээ Эгиттинмес өрелиг бис. Кадык болгаш сергек бол деп Канчап черле күзевес боор Аравыска ам-даа хөй чыл чуртта, авай, Айтыкчы бооп, чөлөңгүш бооп чуртта, авай Уруглары, уйнуктары, күдээлери

Прокурор хына

ЛИЦЕНЗИЯЛАРНЫ АЛГАН

Өөредилге ажыл-чорудулгазын лицензияларының, федералдыг хоойлужудулганың негелделерин найышколалары канчаар күүсөдип турарын Кызыл хоорай прокурору хынаан.

«Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензия дугайында» Федералдыг хоойлунуң 12 чүүлүнүн 40 пунктузун №14, №11 болгаш №8 муниципалдыг бюджет өөредилге албаны хажыдып, кичээлдерни өөредилге ажыл-чорудулгазын боттандырып лицензияны чок эрттирер турарын прокурор хыналдазы иле Прокуратураның киржилгезиниң соонда ук хажыдып чалаттынган, школаар лицензияларны алганнар.

Татьяна ФАТ, Кызыл хоорайның прокурорунуң улуг дузалы

ДЫҢНАДЫГ

Сүт-Хөл кожуун муниципалдыг районнуң чагыргазының Федерациязының хамаатызы Накен Владимирович Тү Россия Федерациязы, Тыва Республика, Сүт-Хөл район, Ишк Шык кудумчузу, бажың 16 деп адреске турар, ниити шөлдөрбелчин метр, кадастар дугаары 17:09:0101008:63, чуртту суурларның черлери категориялыг чер участогун хуу чү бажыңын тудуп алыры-биле 1 (бир) чыл хуусаада арендага дилзэн билдиришкен кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни хүнден эгелеп, 30 хонук дургузунда аңаа удурланган иришкенин Сүт-Хөл кожуун муниципалдыг районнуң чагыргазы 668150, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур кудумчузу, бажың 16 деп адреске хүлээп алып. Харыс телефон 8-39445-21-146.

Чал-Кежиг сумузунуң үндезилекчизи, «Победа», «Будда» колхозтарның баштайгы тургузукчуларының бирээзи, «Салчак» совхозтун мурнакчы малчыны, Күш-ажылдың хоочуну, бистиң ававыс, хөй санныг уйнуктарының ынак кырган-ачазы

Дүкүл-оол Биче-оолович ОЮН

үр эвес аарааш, 83 харлап чорааш чырык өртемчейден чоруткан.

Сөөлгү орукче декабрь 14-те 2 шакта Чеди-Хөл кожуунуң Кежиг сумузундан үндүрер.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счёт № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүрү.

Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Крайнев) Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакция туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш автор фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.